

4. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар Жилінкова І.В., Антошкіна В.К., Д'ячкова Н.А., Москалюк В.Ю. та ін. / За ред. Жилінкової І.В., 2008. – 855 с.

5. Зайцев І. Правові фікції в цивільному процесі // Російська юстиція. – 1997. – № 1.

6. Уткіна І. Заочне рішення у цивільному процесі: питання та відповіді // Російська юстиція. – 1997. – № 10.

УДК 347.6(477)

І.О. Ковальова

**■ ОБОВ'ЯЗОК ПО УТРИМАННЮ
ФАКТИЧНИХ ВИХОВАТЕЛЯ ТА ВИХОВАНЦЯ
■ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

У статті йдеться про обов'язок щодо утримання "інших членів сім'ї" вихователями та вихованцями за законодавством України.

Ключові слова: *субсидіарні аліментні зобов'язання, фактичне подружжя.*

В статье речь идет об обязанности относительно содержания "других членов семьи" воспитателями и воспитанниками по законодательству Украины.

Ключевые слова: *субсидиарные алиментные обязательства, фактические супруги.*

In the article the question is about a duty in relation to maintenance of "other members by family" educators and pupils on the legislation of Ukraine.

Key words: *obligations of alimonies, actual married couples.*

Відповідно до ч. 3 ст. 2 СК України Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому. Такими "іншими членами сім'ї" є, по-перше, особи, у сім'ї яких виховувалась дитина, та особи, які до досягнення повноліття проживали з родичами або іншими особами однією сім'єю; по-друге, жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою.

Ми проаналізуємо зобов'язання по утриманню осіб, у сім'ї яких виховувалась дитина (ст. 269 СК України), та осіб, які до досягнення повноліття проживали з родичами або іншими особами однією сім'єю (ст. 271 СК України), які є субсидіарними.

Питання правового регулювання відносин жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, заслуговують на окреме наукове дослідження.

Фактичне подружжя є суб'єктами основного зобов'язання по утриманню, СК України регулює тільки їх майнові відносини. Отже, за визначенням ч. 3 ст. 2 СК України, фактичне подружжя є "іншими членами сім'ї". Разом з тим зобов'язання по утриманню фактичного подружжя є основним.

Ми будемо використовувати відповідно терміни "фактичний вихователь" та "фактичний вихованець", які не використовуються в чинному законодавстві України, проте є досить поширеними у науковій літературі.

Так, як пише В.П.Маслов, "прийняття дитини на постійне виховання та утримання без оформлення всиновлення або опіки (піклування) не може розглядатись як юридично байдуже явище ... Такі відносини називаються фактичним вихованням. Особа, що прийняла дитину на виховання та утримання, називається фактичним вихователем, а дитина - вихованцем. Фактичним вихователем вона називається тому, що не потребує оформлення відносин яким-небудь юридично відомим способом" [1, 160].

Як зазначає Ю.О. Заїка, відносини, коли одна особа без оформлення опіки чи піклування бере на себе добровільно обов'язок по вихованню і утриманню чужої дитини, традиційно в юридичній літературі називаються фактичним вихованням, а особу, яка взяла дитину на виховання і утримання - фактичним вихователем, дитину - вихованцем [2, 283].

Г.С. Волосатий пише, що "особи, які беруть дитину у свою сім'ю на постійне виховання й утримання, називаються фактичними вихователями, а дитина, прийнята у сім'ю, - вихованцем" [3, 320].

З.В. Ромовська, автор першого коментарю до СК України, коментуючи положення ст.ст. 269, 271 СК України, використовує терміни "фактичний вихователь" та "колишній вихованець" [4, 496-798].

Слід зазначити, що терміни "вихованець" та "фактичний вихователь" використовуються російським законодавцем у ст. 96 СК Російської Федерації, яка встановлює обов'язок вихованців утримувати своїх фактичних вихователів [5, 96]. Разом з тим, на відміну від сімейного права України російський законодавець не встановлює обов'язку фактичного вихователя по утриманню фактичного вихованця.

Також і у ст.ст. 85, 86 КпШС РФФСР використовувались терміни "вихованець" та "фактичний вихователь", на відміну від ст.ст. 95, 96 КпШС України [6, 150-152].

Якщо зобов'язання по утриманню інших родичів виникає незалежно від проживання однією сім'єю та виховання, то згідно зі ст. 269 СК України на фактичного вихователя покладається обов'язок по утриманню дитини, яка виховувалась у його сім'ї, а відповідно до ст. 271 СК України обов'язок по утриманню фактичного вихователя виникає у фактичного вихованця за умови проживання однією сім'єю.

Відповідно ж до ст. 95 КпШС України обов'язок по утриманню неповнолітньої дитини за відповідних умов покладался на осіб, які постійно виховували дитину і утримували її як члена своєї сім'ї, подаючи їй систематичну матеріальну допомогу, а зобов'язання по утриманню фактичних вихователів у фактичних вихованців могли виникнути, згідно зі ст. 96 КпШС, за умови виховання та надання систематичної матеріальної допомоги протягом не менш як п'яти років.

При цьому до прийняття СК України шлюбно-сімейне законодавство, яке діяло раніше, взагалі не регулювало особисті відносини між фактичними вихователями та вихованцями.

У зв'язку з цим у науковій літературі були висловлені різні думки щодо регулювання особистих відносин фактичного вихователя і вихованця. Була досить поширена думка щодо необхідності передбачити у законі право на виховання у фактичного вихователя [7, 84; 8, 37].

Є.М. Ворожейкін пропонував встановити обов'язок фактичних вихователів оформити правове відношення вихованців у органах опіки та піклування. У випадку ж невиконання цього обов'язку повинно вважатися, що фактичні вихователі здійснюють ті ж обов'язки, як і усиновителі, і несуть таку ж відповідальність за свої дії. Проте Є.М. Ворожейкін одразу ж зазначав, що у останньому випадку при припиненні фактичного виховання питання взаємного утримання має вирішуватись за нормами закону, які регулюють відносини між колишнім фактичним вихователем та його вихованцем [9, 230].

На думку Р.П. Мананкової, така пропозиція заслуговує на увагу. Разом з тим Р.П. Мананкова, погоджуючись з пропозицією Є.М. Ворожейкіна стосовно оформлення відносин з фактичного виховання у органах опіки та піклування, виходила з того, що, по-перше, правове оформлення відносин з фактичного виховання не можна ототожнювати з усиновленням, по-друге, таке оформлення має бути правом, а не обов'язком фактичного вихователя [10, 137-138].

Натомість Л.В. Афанасьєва зазначала, що інститути всиновлення, опіки та піклування розраховані на значний контроль держави за відповідними відносинами, і хоча слід намагатись забезпечити дитині виховання в умовах сім'ї, все ж це не означає, що дитину можна віддавати

будь-кому. Якщо ж фактичний вихователь сам не хоче оформлювати усиновлення, опіку (піклування), то чи варто намагатись його змусити до цього або встановлювати нову правову форму прийняття дитини на виховання [11, 122-123].

Ми не можемо повністю погодитись з цим дослідником і вважаємо правильною та достатньо вираженою існуючою позицію законодавця з цього приводу. Так, згідно зі ст. 261 СК України, особа, яка взяла у свою сім'ю дитину - сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, має права та обов'язки щодо її виховання та захисту відповідно до положень статей 249 і 262 цього Кодексу.

Таким чином, на відміну від права мачухи, вітчима брати участь у вихованні пасинка, падчерки, для фактичного вихователя право виховувати дитину є також і його обов'язком, оскільки він має такі ж права та обов'язки, як і опікун або піклувальник (ст. 249 СК України).

З.В. Ромовська вказує на те, що закон не вимагає в даному випадку обов'язкового встановлення над дитиною опіки чи піклування і призначення того, в сім'ї кого проживає дитина, її опікуном чи піклувальником. Взяття (прийняття) чужої дитини в свою сім'ю означає, по-перше, надання їй статусу члена сім'ї, по-друге, той, хто взяв до себе сироту, наділяється відповідними правами і обов'язками [4, 486].

Слід зазначити, що деякі науковці ставлять під сумнів доцільність збереження інституту фактичного виховання навіть у рамках відносин по утриманню.

За відміну інституту фактичного виховання ще у 1968 році висловився Г.Н.Матвеев, на думку якого дане правило по утриманню чужих дітей є в дійсності "покаранням за добродетель" і не відповідає моральним засадам суспільства [12, 101]. Проте точка зору Г.К.Матвеева не знайшла підтримки, більшість радянських науковців, зокрема В.П. Маслов та С.Я. Паластіна, висловились за збереження інституту фактичного виховання [13, 18 ; 1, 163; 14, 108; 15, 76; 16, 22].

Як ми вже зазначали вище, сучасне сімейне право Російської Федерації не передбачає аліментного обов'язку фактичного вихователя, вітчима (мачухи). На підтримку такої позиції виступив, зокрема, такий відомий російський науковець, як М.В.Антокольська, яка зазначає, що такі особи не зобов'язані були починати утримувати дітей і робили це виключно з доброї волі, тому неможливо допустити, щоб закон дозволяв повернути будь-який гуманний вчинок проти цієї особи [17, 297].

Ю.О. Заїка підтримує такі зміни у російському законодавстві та зазначає, що якщо особа з моральних міркувань вирішила допомогти

чужій дитині (надала їй харчування, одяг, місце для проживання), її не повинно лякати, що законодавець надалі примусить її піклуватись про таку дитину до досягнення нею повноліття [2, 284].

Л.В. Афанасьєва запропонувала виключити із СК України норми, які встановлюють аліментні обов'язки фактичних вихователів, а також вітчима та мачухи, передбачені ст. ст.268, 269 СК України [11, 123].

Проте пропозиція цього дослідника відмовитись від встановлення правового обов'язку утримувати як падчерки (пасинка), так і фактичного вихованця, нам здається передчасною та такою, що не відповідає положенню ч. 8 ст. 7 СК України, відповідно до якої регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї. І лише в майбутньому, з вдосконаленням системи державного соціального забезпечення осіб, які потребують допомоги, до розгляду цієї пропозиції можна бути повернутись.

До фактичного складу, який є підставою виникнення зобов'язання по утриманню фактичного вихованця та фактичного вихователя, не входить ні споріднення, ні свояцтво. Як ми вже вище зазначали у цьому дослідженні, хоча у ст. 271 СК України вказується на проживання "з родичами або іншими особами однією сім'єю", споріднення в даному випадку для виникнення зобов'язання по утриманню не має значення.

Як зазначено в ухвалі Апеляційного суду Львівської області від 18 грудня 2008 року у справі № 22ц-2594/2008 р., суд встановив, що відповідачка "є тіткою дитини (сестра матері дитини)", вона "в добровільному порядку взяла дитину на проживання спільне і виховання" [18, 1]. В даному випадку не має правового значення та обставина, є відповідачка тіткою дитини або ж не знаходиться з нею у спорідненні.

Зокрема, до фактичного складу, що є підставою виникнення зобов'язань по утриманню фактичних вихованців та вихователів, входить відповідно виховання у сім'ї та проживання однією сім'єю не менш як п'ять років.

Згідно зі ст. 95 КпШС України обов'язок по утриманню неповнолітньої дитини за відповідних умов покладався на осіб, які "постійно виховували дитину і утримували її як члена своєї сім'ї, подаючи їй систематичну матеріальну допомогу".

Таким чином, і раніше у ст. 95 КпШС України законодавець вказував на те, що фактичний вихователь та вихованець є членами однієї сім'ї. Проте, як правильно зазначає Л.В. Афанасьєва, у цьому

разі саме виховання та утримання розглядаються як сімейний зв'язок, оскільки у чинному на той час законодавстві було відсутнє закріплення поняття сім'ї з такими її ознаками, як спільне проживання та ведення спільного господарства [11, 120].

Відповідно слід погодитись з тими науковцями, які прийшли до висновку, що фактичний вихователь та вихованець не обов'язково повинні були спільно проживати [19, 47; 20, 21; 1, 162].

Проте стосовно ст. 269 СК України ми вважаємо, що таке спільне проживання є необхідним, оскільки воно є однією з ознак сім'ї, поняття якої дано законодавцем у ст. 3 СК України. Тому Ю.О. Заїка цілком правильно вказує в даному випадку на спільне проживання та спільний побут фактичного вихователя та вихованця [2, 283].

Автори коментарів до СК України підкреслюють, що від фактичних вихователів слід відрізнити осіб, які тимчасово опікуються дитиною, наприклад, у таких випадках, коли батьки перебувають у відрядженні, відпустці, на лікуванні та тимчасово залишили дитину певній особі [21, 449; 22, 466].

Як цілком правильно зазначає З.В. Ромовська, при вирішенні спору істотне значення матиме з'ясування дуже важливої обставини: дитина була взята в сім'ю лише тимчасово, до її влаштування до дитячої установи, до її усиновлення чи безстроково [4, 496].

У науковій літературі поширена думка, відповідно до якої строк знаходження дитини на вихованні самостійного значення не має, важливо встановити факт прийняття дитини на постійне виховання [20, 157; 1, 160; 12, 114].

У п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.1998 року № 16 "Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України" роз'яснювалось наступне: "У справах про стягнення аліментів на неповнолітню дитину з осіб, які фактично її виховували та утримували (ст. 95 КпШС), суду необхідно всебічно перевіряти, чи дійсно відповідач узяв дитину на постійне виховання й утримання, а в наступному відмовився від прийнятих на себе обов'язків. При цьому слід мати на увазі, що сам по собі факт проживання дитини з відповідачем не може бути підставою до задоволення позову, а лише є одним з доказів, що підтверджують позовні вимоги у випадках, коли із взаємовідносин, які склалися, видно, що особа прийняла на себе обов'язок постійно утримувати і виховувати дитину" [23, 18].

На жаль, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 року № 3 "Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства

та стягнення аліментів" не дається жодних роз'яснень стосовно зобов'язань по утриманню інших членів сім'ї та родичів, тоді як п. 18 постанови від 12.06.1998 року останньою постановою визнаний таким, що втратив чинність [24, 24].

Таким чином, при судовому вирішенні спору позивач має довести, що фактичний вихователь взяв у свою сім'ю дитину на постійне виховання. На думку В.П.Маслова, у тих випадках, коли виникають сумніви, знаходилась дитина на постійному чи тимчасовому вихованні та утриманні, необхідно виходити з припущення постійного наміру відповідача щодо дитини [1, 161]. Проте слід погодитись з тими дослідниками, які піддають позицію В.П. Маслова справедливій критиці, оскільки як КпШС України, так і чинний СК України не передбачають презумпції прийняття чужої дитини на постійне виховання та утримання, встановлення такої презумпції не відповідає реальним відносинам та судовій практиці [25, 120; 26, 90; 15, 78].

Вважаємо, що у ст. 269 СК України слід внести зміни, замість "особи, у сім'ї яких виховувалась дитина" зазначити "особи, які взяли у свою сім'ю дитину на постійне виховання". Така редакція зазначеної статті буде відповідати судовій практиці. Виходячи з цього, також слід внести відповідні зміни і до ст. 261 СК України.

Слід зазначити, що у ст. 85 КпШС РРФСР вказувалось на прийняття до себе дітей на постійне виховання та утримання [6, 150]. Що стосується вказівки на утримання дитини, як у ст. 95 КпШС України, так і у ст. 85 КпШС РРФСР, то вона нам видається зайвою, оскільки зобов'язання по утриманню виникають в даному випадку на підставі певного юридичного складу, передбачено законом.

Прийняття у свою сім'ю дитини на постійне виховання за своєю правовою сутністю є юридичним вчинком, тому що хоча ця дія сама по собі безпосередньо не спрямована на набуття сімейних прав та обов'язків, але в сукупності з іншими передбаченими законом фактами породжує правові наслідки [26, 90].

Використана література:

1. Маслов В.Ф. Имущественные отношения в семье. – Харьков: Вища школа, 1974. – 184 с.
2. Сімейне право України: Підручник / Т.О. Ариванюк, І.А. Бірюков, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера, І.О. Дзера, Ю.О. Заїка, В.М. Співак / За ред. В.С. Гопанчука. – К.: Істина, 2002. – 304 с.
3. Сімейне право України: Підручник / Ю.С. Червоний, О.В. Калітенко, Г.С. Волосатий, В.І. Труба / За ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2004. – 400 с.
4. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 532 с.

5. Семейный кодекс Российской Федерации // Собрание законодательства Российской Федерации. - 1996. - № 1. - Ст. 16.
6. Комментарий к Кодексу о браке и семье РСФСР / А.М. Белякова, Н.М. Ершова, Ю.А. Королев, В.А. Рясенцев, А.И. Пергамент, П.И. Седугин / Под ред. Н.А. Осетрова. - М: Юридическая литература, 1982. - 296 с.
7. Короткова Л.П. Правовой статус фактического воспитателя детей // Правоведение. - 1983. - № 3. - С. 82-85.
8. Рясенцев В.А. Задачи советского законодательства о браке и семье // Развитие законодательства о браке и семье. - М: Институт государства и права АН СССР, 1978. - С. 27-43.
9. Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. - М: Юридическая литература, 1972. - 336 с.
10. Мананкова Р.П. Правовые проблемы членства в семье. - Томск: Изд. Томского ун-та, 1985. - 144 с.
11. Афанасьева Л.В. Алиментні правовідносини в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. - Харків, 2002. - 187 с.
12. Матвеев Г.К. Об институте фактического воспитания чужих детей // Правовые вопросы семьи и воспитания детей. - М: Юридическая литература, 1968. - С. 97-101.
13. Белякова А.М. Алиментные обязательства // Советская юстиция. - 1968. - № 24. - С. 17-18.
14. Мельник Е.Ф. Внебрачные дети и алиментные обязательства лиц, принявших детей на воспитание // Правовые вопросы семьи и воспитания детей. - М: Юридическая литература, 1968. - С. 101-109.
15. Паластина С.Я. Основания возникновения алиментной обязанности фактического воспитателя // Правоведение. - 1974. - № 4. - С. 75-83.
16. Пацева Л. И. Алименты несовершеннолетним детям // Советская юстиция. - 1969. - № 6. - С. 22-23.
17. Антокольская М.В. Семейное право: Учебник для вузов. - М: Юрист, 1996. - 366 с.
18. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 18 грудня 2008 року у справі № 22ц-2594/2008 р. // www.reyestr.court.gov.ua/Review/4552106.
19. Гришин И.П. Право на алименты. - М: Юридическая литература, 1988. - 80 с.
20. Ершова Н.М. Алиментные обязательства родственников и других лиц // Советская юстиция. - 1971. - № 4. - С. 20-21.
21. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Ю.С. Червоний, О.М. Капитенко, Г.С. Волосатый, В.И. Труба / Под ред. Ю.С. Червоного. - К: Истина, 2003. - 520 с.
22. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Ю.В. Білоусов, А.І. Дрішлюк, В.М. Зубар, Л.Г. Лічман, Р.О. Стефанчук, О.І. Сафончик, С.О. Погрібний, О.С. Северова, С.Д. Русу, А.В. Чернушенко, О.В. Крилова, В.О. Панасенков, В.А. Ватрас, В.О. Гончаренко, О.П. Дрішлюк, О.В. Зудіхін, Г.В. Крижанівська, Д.С. Прутян.

О.І. Рекайкіна, М.О. Стефанчук, О.С. Омельчук/ За ред. Є.О. Харитоновна. - Х: ТОВ "Одіссей", 2006. - 552 с.

23. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 р. № 16 "Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України" // Бюлетень законодавства та юридичної практики України. - 1998. - № 8. - С. 106-123.

24. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3 "Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів"

25. Аюева Е.И. Укрепление законности в области охраны брачно-семейных отношений // Советское государство и право. - 1971. - № 8. - С. 30-37.

26. Данилин В.И., Реутов С.И. Юридические факты в советском семейном праве. - Свердловск: Изд. Свердловского ун-та, 1989. - 156 с.

УДК 347.23

Р.О. Машуков

**ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ
СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ
УЧАСНИКАМИ САДІВНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА**

У статті досліджуються теоретичні та практичні питання, які мають значення при здійсненні членами садівницького товариства суб'єктивного права власності. Зосереджується увага на межах щодо здійснення суб'єктивного права власності учасниками садівницького товариства стосовно земельних ресурсів.

Ключові слова: *право власності; суб'єктивне цивільне право; учасник садівницького товариства; межі здійснення суб'єктивного цивільного права.*

В статье исследуются теоретические и практические вопросы, имеющие значение при осуществлении участниками садоводческого товарищества права собственности. Автор акцентирует внимание на пределах осуществления субъективного права собственности участниками садоводческого товарищества по поводу земельных ресурсов.

Ключевые слова: *право собственности; субъективное гражданское право; участник садоводческого товарищества; пределы осуществления субъективного гражданского права.*

The author of the article considers the theoretical and practical issues that are relevant to exercising of (subjective) ownership right by members of horticultural society. The attention is focused on the scope of exercising of (subjective) ownership right by members of horticultural society regarding land resources.

Key words: *ownership right, member of horticultural society, scope of exercising of (subjective) right of ownership.*